

ALEX BAKKER

TRANSGENDER
EEN BUITENGEWONE GESCHIEDENIS
IN NEDERLAND

Boom

Vormgeving: Bart van den Tooren, Amsterdam
Portretfotografie: Marc Driessen, Amsterdam

© 2018 ALEX BAKKER

Deze uitgave is mede mogelijk gemaakt dankzij financiële bijdragen van de Coornhert Stichting, het Mondriaan Fonds, de Stichting Democratie en Media, de Stichting tot Steun VCVGZ en het VSB-fonds.

M
mondriaan
fonds

Democracy & Media
Foundation **Stichting**
Democratie & Media

VSBfonds,
iedereen doet mee

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

ISBN 9789089536228
NUR 680

www.boomgeschiedenis.nl
www.bua.nl

INHOUD

9 INLEIDING

17 1. DE HEIMELIJKE JAREN VIJFTIG EN ZESTIG

- 17 Christine Jorgensen in het spotlicht
- 19 Wat zeiden de artsen?
- 20 Professor Carp en de waan van geslachtsverandering
- 22 Amerikaanse transvrouwen in Nederland
- 24 Transformerende ingrepen
- 25 Je ernster der Wahn, desto besser die Prognose
- 27 Tamara Rees
- 29 Onder de radar
- 30 *Pour ne pas vivre seul* – AAÏCHA BERGAMIN (1932-2014)
- 39 Transgenders in het schemerlicht
- 39 De onzichtbare transman
- 40 Glamour, bloot en champagne
- 41 De rosse buurten
- 44 Heksenjacht van de politie
- 45 Casablanca
- 47 Kundig pionier
- 49 *We waren jong, we waren mooi* – JILL PATTIRADJANAWÉ (1939)
- 55 1959: geruchtmakende operatie in Arnhem
- 56 Een teambespreking
- 58 Reacties van collega-artsen
- 59 Bemoeienis van de Gezondheidsraad
- 63 De schrijvende pers

67 2. JAREN ZEVENTIG-REVOLUTIES

- 67 Otto de Vaal, pionierende arts
- 70 De kliniek in het park: Beatrixoord

	71	Vaginoplastieken
	72	Een belangwekkend boek
	73	Tegen de psychiatrie
	74	Wetenschappelijke hypothesen
	75	Verhalen uit de praktijk
	76	Nieuwe tijden
	78	<i>'Ik ben onverwoestbaar'</i> – JOSE VAN TILBORG (1938)
	83	Nederlands Gender Centrum
	85	Voorlichting, onderzoek, hulp
	87	Wie betaalt?
	87	Het sherryincident
	90	De crisis rond De Vaal
	92	Nieuwe leden, oude bekenden
	93	Misslag: een juridisch gevecht
	96	Constitutioneel of neurotisch?
	98	Schade voor neurotische transseksisten
	101	In de bladen
	103	Ingreep van de Hoge Raad
	104	De eerste zichtbare transman
6	106	Op de radio
	107	<i>'Een kwart minder salaris, maar blij dat ik nog een baan had'</i> – ATI FLOOR (1944)
	113	T&T: travestie en transseksualiteit
	114	De Blauwburgwal
	115	Keurige mantelpakken
	116	Travestiet versus transseksueel
	117	'Begrip, akseptatie en integratie'
	120	De transgenderzorg midden jaren zeventig
	121	Wachtlijsten
	122	VU-ziekenhuis: de geneeskunde als dienaar der barmhartigheid
	124	'De transseksuele mens', een brochure
	125	Anton Verschoor
	128	Het tweede advies van de Gezondheidsraad
	129	Interimadvies
	131	Juridische opzet
	132	Polderen
	133	T&T: geen verstopperje meer
	133	Televisie-impact
	135	Steunende samenleving?
	136	<i>'In de witte wallevis'</i> – THOMAS WORMGOOR (1956)

145 3. CONSOLIDATIE IN DE JAREN TACHTIG

- 145 Genderstichting en VU: steeds meer samen
146 De poli in de praktijk
148 Zoeken naar ziekenhuisbedden
149 Gender in Groningen
152 Reserve in Rotterdam
154 Wetenschappelijk onderzoek
155 Lessen uit 1200 gesprekken
156 Het eerste grote vervolgonderzoek
159 Multidisciplinair genderteam
161 Professionalisering en protocollen
163 Nog altijd te weinig operatiecapaciteit
163 Arnhem (1987-1997)
164 *'Ik wilde James Herriot worden'* – CARL BUIJS (1973)
170 Beeldvorming in de jaren tachtig
170 Feministisch wantrouwen
172 Een somber beeld
173 Bij Sonja en andere praatprogramma's
175 Mediagenieke mannen
177 1985: de wet in werking
178 Maatschappelijk werk
179 Humanitas
181 De maatschappij in, de werkvloer op
181 Zelfhulpgroepen
182 Binnen of buiten de kerk
184 Pauluskerk, Rotterdam
186 De mannengroep
191 *'Ik ben oma geworden'* – CORINE VAN DUN (1953)

7

199 4. ISSUES VAN DE JAREN NEGENTIG

- 199 Voorzichtige stabiliteit
200 Essentiële vragen
201 Omgevingsperspectief
203 Vluchtelingen
209 Kinderen en adolescenten
210 Onder de achttien
213 Puberteit op pauze
216 Kinderen zelf aan het woord
218 Schizofreen?
219 The Dutch Approach

222	<i>Dingen verzwijgen is niets voor mij</i> – FREDDIE TE ROLLER (1994)
227	Tussen de twee polen
228	Het Jongensuur
229	Een nieuwe groep?
230	Man of vrouw: min of meer
232	Herzien protocol
235	5. 21STE-EEUWSE EMANCIPATIE
235	Transgenderorganisaties
237	De T in de LHBT
239	Literaire kringen
241	Zichtbaarheid
242	Nieuwe rolmodellen
243	Het translandschap anno nu
246	<i>Nu zijn er ook donkere transmannen</i> – JACKSON ADNEY (1977)
251	De nieuwe transgenderwet
251	Weg met de sterilisatie-eis!
253	Human Rights Watch
256	Een mijlpaal
257	Non-binair
259	<i>Opeens val ik helemaal met mijn neus in de boter</i> – SELM WENSELAERS (1983)
265	De gendercentra
266	Wetenschappelijk onderzoek
266	Identiteit en status
268	Niet probleemvrij
269	Genderneutraal?
271	SAMENVATTING
275	NOTEN
282	GERAADPLEEGDE LITERATUUR
284	GERAADPLEEGDE ARCHIEVEN
284	GEÏNTERVIEWDE PERSONEN
285	PERSONENREGISTER
287	BEELDVERANTWOORDING

INLEIDING

Het lijkt misschien alsof de recente explosie van aandacht voor transgenders in Nederland uit de lucht is komen vallen. In werkelijkheid is er sprake van een scherpe piek in een langere lijn. In dit boek worden de achtergronden van de Nederlandse transgenderemancipatie geschetst, een geschiedenis die tot nu toe slechts fragmentarisch was beschreven. Transgenders uit verschillende tijden, van oude pioniers tot jonge genderkinderen, komen aan het woord. We leren hun verhalen kennen tegen het decor van vijftig jaar medische behandelmogelijkheden, maatschappelijke debatten, juridische verwickelingen, mediabeeldvorming en verschuivende identiteiten.

9

Transgenders hebben altijd bestaan. Het woord niet, het concept evenmin – maar de mensen wel. Sommige culturen zagen hen als een speciale groep binnen het raamwerk van de samenleving. In de westerse geschiedenis bleven het individuen, die al dan niet opvielen. Vanaf de 18de eeuw werden genderdiverse mensen respectievelijk eonisten, travestieten, transseksisten, transseksualisten, transseksuelen en transgenders genoemd. Pas met de komst van medische mogelijkheden tot geslachtsaanpassing vormde zich in de 20ste eeuw iets als een transseksueel of transgender fenomeen. Toen kreeg de persoonlijke beleving van mensen een maatschappelijk kader, enigszins vergelijkbaar met hoe homoseksualiteit als

identiteit eind 19de eeuw opkwam, terwijl er altijd mensen met homoseksuele gevoelens zijn geweest.¹

Beroemde voorbeelden van transgenders uit vervlogen tijden zijn er wél. De jonge Romeinse keizer Helagabalus, die van 218 tot 222 regeerde, droeg in het openbaar graag vrouwenkleren en zou artsen om genitale chirurgie hebben gevraagd. In de 18de eeuw was Chevalier d'Eon een bekend persoon in hofkringen, die als vrouw leefde en hiervoor erkenning van de Franse overheid vroeg. Later werd op basis van dit levensverhaal de term eonisme gebruikt. Madame Imbert was een van de mensen die ondanks de geboorte als meisje een 'mannenleven' leidde als soldaat in de Frans-Duitse oorlog (1870-1871). Geertje Mak heeft uiteenlopende verhalen geschreven over vrouwen uit de 19de eeuw die zich niet lieten inperken door wat er van hen verwacht werd.² Volgens Rudolf Dekker en Lotte van de Pol is de 18de-eeuwse Maria van Antwerpen een argument voor het bestaan van transseksualiteit, voordat dit woord werd geïntroduceerd. Van geboorte een vrouw noemde Maria zich eerst Jan, later Maggiel, nam dienst in het leger en trouwde twee keer met een vrouw. Over zichzelf verklaarde Maggiel: 'In de natuur een manspersoon, maar uiterlijk een vrouwspersoon.'³

10 Toch kunnen we van deze mensen niet met zekerheid nagaan wat hun transgender gevoelens betekenden. Ging het om travestie, transseksualiteit of genderbending, het doorbreken van de opgelegde sekserol? Was het een diepgevoelde identiteit of wilden ze een andere maatschappelijke positie? Hadden ze hun lichaam willen aanpassen richting man of vrouw, als dat had gekund? De speelruimte van de tijd bepaalt de opties voor het individu, niet andersom.

De 20ste eeuw biedt historici meer materiaal om een goede interpretatie van transgender expressie te maken. Magnus Hirschfeld was een beroemde Berlijnse seksuoloog die rond 1900 de travestie-scene in Berlijn in kaart bracht en wetenschappelijk onderzocht. Hij is degene die het woord 'travestiet' bedacht. Met de ogen van nu zou je een deel van zijn onderzoeksgroep als transseksueel of transgender kunnen kenmerken. Deze mensen leefden permanent als man of vrouw en deden pogingen om het gewenste geslacht fysiek te bereiken, dan wel de primaire geslachtskenmerken van hun geboortegeslacht kwijt te raken. Er zijn verscheidene voorbeelden van transvrouwen die tot zelfcastratie overgingen. Totdat er hulp kwam van medische zijde.

Het beroemdste voorbeeld is Lili Elbe over wie in 2016 de Hollywood-film *The Danish Girl* uitkwam. Anders dan vaak wordt beweerd, was zij niet de eerste geopereerde transvrouw. In 1920 verrichtte chirurg Richard

Mühsam in het Berlijnse Urban-Krankenhaus een chirurgische geslachtsaanpassing van man naar vrouw bij een anoniem gebleven persoon. Acht jaar eerder had hij al bij een transman borsten en baarmoeder verwijderd. Dit was waarschijnlijk de allereerste transgenderoperatie.⁴ Het progressieve en taboedoorbekende werk van Hirschfeld cum suis werd in 1933 ruw verstoord. Zijn Institut für Sexualwissenschaft was een van de eerste doelwitten van de nazi's. De bibliotheek, de archieven, de foto's, de dossiers, alles werd vernield en daarmee ook de jarenlange ervaring en expertise. De Joodse en homoseksuele Magnus Hirschfeld ontsprong de dans doordat hij op een langdurige werkreis in het buitenland was. Hij overleed in 1935 in Frankrijk.

In Duitsland was Hirschfelds werk bekend maar daarbuiten veel minder. Het fenomeen van transgenders behoorde nog allesbehalve tot de algemene kennis. Dat veranderde in de jaren vijftig, toen nieuws zich een stuk sneller over de aardbol verspreidde. De Amerikaanse transgender vrouw Christine Jorgensen werd in 1952 wereldberoemd. Ze had in Denemarken een hormoonbehandeling en geslachtsaanpassende chirurgie ondergaan. Dit maakte grote indruk, vooral bij transgenders die met hun gevoelens worstelden en nu voor het eerst een oplossing zagen. Maar ook het grote publiek werd bereikt. Het publiek en de media spraken vooralsnog van 'sex change'. Het woord 'transseksueel' bestond nog maar net – in 1949 voor het eerst gebruikt door psychiater David Cauldwell.⁵ Transseksualiteit als verschijnsel in het publieke domein was geboren.

11

In de jaren vijftig vonden de eerste genderoperaties in Nederland plaats; vandaar dat het verhaal in dit boek in die periode begint. De ondertitel luidt: 'Een buitengewone geschiedenis'. Niet alleen omdat transgenders buiten het gewone vallen of lijken te vallen, maar ook omdat Nederland een buitengewone staat van dienst heeft op dit gebied. Na de geïsoleerde gevallen uit de jaren vijftig begon eind jaren zestig de ontwikkeling van transgenderzorg zoals die voor Nederland kenmerkend zou worden. De vooruitstrevende arts Otto de Vaal werd de pleitbezorger van *no nonsense*-hulp voor transgenders. Hij vond dat transseksualiteit niet langer beschouwd moest worden als een psychiatrische stoornis maar als een medische aandoening waarvoor geëigende hulp moest komen. Met de door hem opgerichte Genderstichting werden baanbrekende resultaten behaald: gecontroleerde hormoonbehandeling, genderchirurgie, respectvolle aandacht in de media en vergoeding van de geslachtsaanpassende behandeling door steeds meer ziekenfondsen. Ook werd het enkele transgenders in de vroege jaren zeventig al door de rechtbank toegestaan om voor de wet van geslacht te veranderen.

Een cruciale stap vooruit was de verankering van de transgenderzorg in het VU-ziekenhuis vanaf eind jaren zeventig. Het ziekenhuis had een goede reputatie als integere en zorgvuldige instelling, waardoor de medische zorg voor transgenders blijvend serieus werd genomen door ziektekostenverzekeraars, politici, media en ethici. Dit betekende dat transgenders in Nederland, vergeleken met andere landen, relatief goed af waren. Zonder dat je zelf hoeft te betalen had je toegang tot veilige zorg, die bovendien in kwaliteit steeg doordat de behandelaars steeds meer ervaring kregen. Voor een klein land was het aantal transgender cliënten hoog en vanwege het academische karakter van het VU-ziekenhuis vond er veel wetenschappelijk onderzoek plaats.

12 Het wetenschappelijk onderzoek, het aantal cliënten en de multidisciplinaire opzet van het genderteam waren onderscheidend en zorgden ervoor dat Nederland op het gebied van transgenderzorg vanaf de jaren tachtig een leidende positie in de wereld innam. Buitenlandse artsen en psychologen kwamen op bezoek om van de werkwijze kennis te nemen en ze namen de inzichten mee naar huis. Zo stellen vooraanstaande specialisten op het gebied van genderdysforie als seksuoloog Eli Coleman uit de Verenigde Staten en psychiater Griet de Cuypere uit België sterk beïnvloed te zijn door de Nederlandse aanpak bij de opbouw van de transgenderzorg in hun eigen kliniek in de jaren tachtig.⁶

De expertise van het VU-ziekenhuis trok ook vluchtelingen aan die vanwege hun transgender identiteit in eigen land vervolgd werden. In de jaren negentig baarde de revolutionaire behandeling van transgender kinderen en adolescenten in Nederland internationaal opzien, waarbij de aanvankelijke scepsis in de medische wereld binnen korte tijd omsloeg in navolging; inmiddels staat de Nederlandse werkwijze bekend als 'The Dutch Approach'. Ook in sociaal opzicht werd Nederland vaak gezien als gidsland: seksuele minderheden konden rekenen op een relatief hoge graad van emancipatie en acceptatie, met transgenders als een van de groepen die baat hadden bij de liberale normen en waarden. De huidige generatie transgenders in Nederland plukt nog altijd de vruchten van die vroege emancipatie.

Over hoeveel transgenders in Nederland hebben we het? Een eenvoudige vraag waar helaas niet gemakkelijk antwoord op te geven valt. Het hangt sterk af van welke definitie je gebruikt. Het onderzoek van het SCP uit 2017 noemt 0,6% van de mannen en 0,2% van de vrouwen die problemen heeft met het geboortegeslacht.⁷

Als we het beperken tot mensen die een medische transitie hebben ondergaan, inclusief kinderen en adolescenten, dan is de inschatting dat

het om 7000 à 8000 personen gaat. Opvallend hierbij is de sterke stijging in de aanmeldingen in de afgelopen vijf jaar: ongeveer vier keer zoveel mensen meldden zich jaarlijks aan bij een gendercentrum als in de jaren ervoor.

Taal is altijd in beweging, zeker wanneer het om identiteiten gaat. Ik hanteer in deze geschiedschrijving overwegend de term transgenders, ook wanneer dit anachronistisch is.

Waar wij tegenwoordig transvrouwen zeggen, heetten zij vanaf de jaren vijftig ‘mannelijke transseksisten’ of ‘mannelijke transseksuelen’ en vanaf de jaren tachtig ‘man-naar-vrouw transseksuelen’ of ‘MV’s’. Andersom heetten transmannen vroeger ‘vrouwelijke transseksisten/transseksuelen’; later ‘vrouw-naar-man transseksuelen’, kortweg ‘VM’s’.

Wat betreft het precare gebruik van de persoonlijke voornaamwoorden ‘hij’ en ‘zij’: ik kies voor de aanduiding die past bij de uiteindelijke genderidentiteit van de persoon, ook als de tekst gaat over de tijd vóór zijn of haar transitie.

Jarenlang was transseksueel of transseksualiteit hét woord, met x of met ks geschreven. Vanaf eind 20ste eeuw kwam het begrip transgender op als aanduiding voor een tussengroep, die zich niet als transseksueel of travestiet identificeerde. Tegenwoordig is de term transgender een paraplueterm geworden voor zowel degenen die dicht bij de polen zitten (en soms weer transseksueel worden genoemd) als alle anderen, verspreid op het hele spectrum tussen man en vrouw. Niet alle transgenders hadden en hebben behoefte aan een fysieke transitie en medische zorg. Dit boek gaat hoofdzakelijk over de mensen voor wie dat wél gold. Medische zorg vroeg per definitie inzet van anderen en daarmee ontstond een eigen wordingsgeschiedenis, die het nodige om het lijf had.

13

Objectiviteit in geschiedschrijving is een illusie. Niettemin is het goed om verantwoording van je eigen perspectief af te leggen. Ik ben zelf een transman en leef sinds bijna twintig jaar gelukkig in het lichaam en de sekserol die bij mijn identiteit passen. Daarom heb ik dit boek geschreven vanuit het subjectieve, maar fundamentele uitgangspunt dat transgenders moeten worden gerespecteerd in wie ze zijn, ook als zij een medische en sociale transitie ondergaan. De tijd dat je een geslachtsaanpassende behandeling nog moest verdedigen, is in mijn ogen al geruime tijd voorbij.

Deze studie is de eerste transgendergeschiedenis van Nederland en zeker niet uitputtend. Ik hoop dat dit boek anderen stimuleert tot diepgravend onderzoek naar de diverse aspecten van de Nederlandse transgenderge-

schiedenis, bijvoorbeeld de juridische ontwikkeling, (lokale) transgender gemeenschappen en de relatie met religie.

Veel dank ben ik verschuldigd aan alle mensen die ik heb mogen interviewen: professionals, betrokkenen en uiteraard transgenders zelf. Sommigen wilden anoniem blijven, anderen zijn met naam en foto in dit boek te vinden, bij uitstek in de tien portretten die ik heb opgetekend.

Bij de ontwikkeling van dit boek is de steun van het comité van aanbeveling belangrijk geweest. Mijn hartelijke dank gaat uit naar drs. Vera Bergkamp (kamerlid D66), mr. Boris Dittrich (advocacy director van het LHBT-programma van Human Rights Watch), prof.dr. Louis Gooren (emeritus hoogleraar transseksuologie), prof.dr. Evert van Leeuwen (hoogleraar medische ethiek), drs. Chris Maats (medisch directeur VU-ziekenhuis 1981-1999), drs. Annemarie de Wildt (conservator Amsterdam Museum) en mr. Thomas Wormgoor (staflid Transvisie Zorg). Hilde Bakker en Wouter Scheepstra dank ik voor het leveren van enkele tekstbijdragen, Paul Rouing voor assistentie in mediaresearch en fotograaf Marc Driessen voor de prachtige portretten.

1

DE HEIMELIJKE JAREN VIJFTIG EN ZESTIG

CHRISTINE JORGENSEN
IN HET SPOTLICHT

17

Je wist niet eens dat het een naam had. Maar toen verscheen er iets in het nieuws. Over ene Christine Jorgensen, een ex-militair uit het Amerikaanse leger, die in Scandinavië geopereerd was tot vrouw. Het stond in alle kranten en wij werden gek, in die kleedkamers van de Parijse nachtclub. Er was dus meer mogelijk dan illegale hormonen, meer dan je penis tussen je benen verbergen. We gingen direct uitzoeken hoe wij die operaties ook konden krijgen.

AAÏCHA BERGAMIN (zie ook p. 30)

‘Ex-GI becomes blonde beauty’ was de ronkende kop op de voorpagina van de *New York Daily News* van 1 december 1952. Het geruchtmakende nieuws verspreidde zich over de hele wereld, tot in het Verre Oosten. Voor Jill Pattiradjanawe in Jakarta, dertien jaar oud, was het een eye-opener:

◁ *Christine Jorgensen bij de persconferentie in Kopenhagen, 11 december 1952.*

De naam Christine Jorgensen drong ook bij ons in Indonesië door, het verhaal van de Amerikaanse soldaat die vrouw was geworden. Het werd gebracht als een sensatiebericht, vol bevreemding en opwinding. Op mij maakte het heel veel indruk – ik ben het moment nooit vergeten. Dát leven kon ook mijn toekomst zijn.¹

Jorgensen zou een iconische figuur worden, een baken van hoop voor transgenders in de jaren vijftig. Ze ontving honderden brieven uit de hele wereld, van fans, van aanbidders, maar vooral van andere transgenders die tot dan toe hadden gedacht dat ze de enige ter wereld waren met deze ‘gestoorde gevoelens’. Hartverscheurende brieven die vaak eindigden met de hulpkreet: help mij net zo te worden als u! De impact van deze ene vrouw duurde jaren voort. Veel transgenders uit latere generaties hebben ooit een reportage over ‘the man who is now a woman’ gezien en wisten: dit ben ik. Maar wie was zij eigenlijk?

Christine Jorgensen werd als jongetje, George, geboren in de Bronx, New York, in 1923. Een verlegen kind, met een afkeer van ruwe spelletjes, dat geen aansluiting vond bij de jongens in de buurt – het klassieke levensbegin van vele transvrouwen. In de laatste fase van de Tweede Wereldoorlog moest ze het Amerikaanse leger in. Bij terugkeer in New York kon ze haar drang om fysiek vrouw te zijn niet langer onderdrukken en begon ze oestrogenen te slikken. Toen ze hoorde dat ene dokter Hamburger in Kopenhagen experimenteerde met geslachtshormonen, vertrok ze naar Denemarken. Ze had Deense familie bij wie ze kon verblijven, terwijl ze haar vak als fotografe uitoefende.

Christian Hamburger was een vooraanstaand hormoonarts bij het gerenommeerde Statens Serum Institut in Kopenhagen. Hij wilde Jorgensen, inmiddels depressief en wanhopig, graag helpen met hormoongebruik op voorwaarde dat hij haar veranderingen wetenschappelijk mocht onderzoeken. Jorgensen schreef in een brief aan vrienden in juli 1950: ‘So now you can just refer to me as guinea pig number 0000.’² Dokter Hamburger en zijn team besloten bovendien in te gaan op Jorgensens wens om chirurgische ingrepen te laten verrichten. In oktober 1951 werden de testes verwijderd en een klein jaar later de penis. De Deense artsen misten de expertise en het vertrouwen om een neovagina te maken – dit zou Christine uiteindelijk in de Verenigde Staten laten doen. Maar toen was ze al wereldberoemd, een grote ster, ‘de eerste man die vrouw werd’.

Zo werd Jorgensen keer op keer genoemd – ook al was zij niet de eerste. Dat was een van de Duitse transvrouwen uit de kringen rond Magnus Hirschfeld in het vooroorlogse Berlijn en Dresden. Christine Jorgensen was wél de

eerste transvrouw die zo prominent in het nieuws kwam, en de eerste die zowel een hormoonbehandeling als een chirurgische aanpassing onderging.

Na haar terugkeer in de Verenigde Staten werd Christine Jorgensen een geliefde Hollywoodster, ze speelde in films, trad op in nachtclubs en was regelmatig op tv. Er verschenen boeken en films over haar leven. De verbazing hield niet op: ongeloofelijk, dat deze beauty ooit een schuchtere man was! Transvrouwen werden in Amerika ‘Christines’ genoemd. Jorgensen hield haar positie als transpionier en zou tot haar dood op 62-jarige leeftijd een voorvechtster van LHBT-rechten blijven.

WAT ZEIDEN DE ARTSEN?

De transitie van Jorgensen in de vroege jaren vijftig maakte een verpletterende indruk op transgenders, zoals Aaïcha Bergamin en Jill Pattiradjanawe getuigden. Maar wat vonden de artsen in ons land van ‘het geval Jorgensen’? Een serieuze reactie vanuit medische hoek liet even op zich wachten. In 1954 besprak het gezaghebbende *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde* (NTVG) een artikel van Christian Hamburger, de bewuste hormoonarts uit Kopenhagen. Hij had brieven uit de hele wereld ontvangen: steunbetuigingen van geïnteresseerde collega’s, één bedreiging, en vooral veel aanvragen van mensen om van geslacht te veranderen. Over de laatste groep en hun motieven voor die radicale wens ging Hamburgers artikel, dat gepubliceerd was in een tijdschrift voor endocrinologen (hormoondeskundigen).³

19

Hamburger analyseerde de 465 briefschrijvers op afkomst, leeftijd en burgerlijke stand, om vervolgens in te gaan op verschillen en overeenkomsten in vruchtbaarheid, libido en uiterlijk voorkomen – menig briefschrijver had foto’s ingesloten. Van de 465 waren er 357 geboren mannen (wij zouden nu zeggen: transvrouwen) en 108 geboren vrouwen (transmannen), van wie één uit Nederland. Vaak schreven ze over homoseksuele gevoelens als een bewijs van het gevoel geen man of vrouw te zijn. Blijkbaar hing dit voor de briefschrijvers samen. In een tijd waarin homoseksualiteit niet mocht bestaan, was dat wel verklaarbaar. Een geboren man die zich vrouw voelde en op mannen viel, kreeg voortdurend het signaal geen echte man te zijn. Hamburger zocht ook naar die samenhang en merkte op over transmannen: ‘Bij de grote meerderheid van de vrouwen lijkt de drang om man te worden zich pas te manifesteren nadat ze verliefd zijn geworden op een andere vrouw.’ Deze conclusie heeft de tand des tijds niet doorstaan. Waar Hamburger wél mee in de roos schoot, was zijn conclusie dat psychotherapeutische pogingen om de wens tot geslachtsverandering op te heffen, nauwelijks succes hadden.

Uit elke strofe sprak de opgewonden fascinatie van de onderzoekende dokter, maar ook zijn diepgevoelde compassie. De Nederlandse auteur van

de bespreking in het *NTVG*, gynaecoloog Willem Paul Plate, was net zo empathisch als Hamburger. Hij nam diens eindzinnen letterlijk over:

Men moet het als een plicht voelen het uiterste te doen om het bestaan van deze mannen en vrouwen, die buiten hun schuld verstoken zijn van een harmonisch en gelukkig leven, zo gemakkelijk mogelijk te maken.⁴

PROFESSOR CARP EN DE WAAN VAN GESLACHTSVERANDERING

20 Psychiater Eugene Carp, vooraanstaand hoogleraar in Leiden, dacht hier heel anders over. Twee maanden later probeerde hij, ook in het *NTVG*, de kwestie te duiden vanuit de wetenschappelijke literatuur die op dat moment voorhanden was, en vanuit zijn eigen klinische ervaringen aan de Leidse universiteit. In zijn artikel ‘Transvestitisme’ benoemde hij het als een merkwaardige perversie van het erotische gevoelsleven. Hij beschreef een geval van een psychoanalytische behandeling die hij zelf had meegeemaakt in zijn Leidse kliniek. Die vond plaats in 1923, waarbij de patiënt ‘inbeeldingsverschijnselen van lijdens aan de waan van geslachtsverandering’ vertoonde.⁶ Over deze waan had Carp al eerder gepubliceerd, in zijn handboek *Psycho-pathologische opsporingen* uit 1951.

Zoals bekend, verstaat men onder de waan van geslachtsverandering een waanidee, dat zich kenmerkt door de subjectieve overtuiging in het andere geslacht te zijn veranderd. Deze overtuiging is gegrond op ziekelijke gevoelens van veranderde lichamelijkeheid, verbonden met gevoelshallucinaties en illusionaire gewaarwordingen, terwijl aan het optreden van deze ziekelijke gevoelens een ommekeer (inversie) in het psycho-sexuele driftleven is voorafgegaan.⁷

Carp verklaarde het ontstaan van de stoornis vanuit sterk verdrongen homo-erotische gevoelens, maar constateerde dat de waan ook voorkwam bij ‘vele lijdens aan andere perversies, bij neurotici en sommige typen van schizoïde psychopathie’. Hij gebruikte een freudiaans begripkader: er was iets mis in de relatie van het Ik met het eigen lichaam. Sommige delen van het lichaam schenen aan het Ik vreemd te zijn, zoals de genitaalstreek.

De genitaalstreek neemt verder nog voor het Ik een bijzondere plaats in, daar aan het bewustzijn en het gevoel van eigen lichamelijkeheid

aan de genitaalstreek een zeer bijzonder gevoel van mannelijke of vrouwelijke lichamelijke gebonden.⁸

De volgende casus die Carp beschreef, dateerde van ná Jorgensen: een 23-jarige jongeman met 'schizoïde persoonlijkheid', depressief en suïcidaal, die altijd vrouwenkleren droeg en het man-zijn als een dagelijkse kwelling ervoer. Hij was erg boos dat de dokters hem niet ter wille waren, zoals die artsen in Kopenhagen. Carp sprak over nog drie andere patiënten:

allen lijdend aan transvestitisme met de dringende wens van hun mannelijk-zijn te worden verlost. Zij bleken allen onder de indruk te zijn gekomen van de berichten, welke in de lekenpers waren verspreid, en waardoor hun verwachtingen omtrent de mogelijkheid van een bevrijdend operatief ingrijpen waren gewekt.

De media-aandacht voor Christine Jorgensen was Carp duidelijk niet bevalen. Maar wat nu te doen met deze patiënten? Carp leek ermee in zijn maag te zitten. Hij gaf aan dat psychotherapie, dieptepsychologie en psychoanalyse niet leken te helpen (terwijl hij daar in eerdere publicaties wel voorstander van was). Castratie of het toedienen van mannelijke hormonen hielp ook niet. Deze mensen genezen van hun overtuiging was dus niet mogelijk. Bovendien waren het, zo schreef Carp, veeleisende patiënten die dreigden met zelfmoord als ze geen hulp kregen om vrouw te worden. Zijn conclusie was echter duidelijk: men mocht de patiënten door operatief ingrijpen 'niet misvormen tot wezens welke oppervlakkig gezien de kenmerken ener vrouwelijke lichamelijkeheid tonen'. De hoogste taak van de geneesheer was de zieke mens te helpen in zijn strijd door middel van zelfaanvaarding. In het lijden moest worden berust.

Of de patiënten van professor Carp daadwerkelijk psychiatrisch waren, kunnen we met het oog op medische privacy niet nagaan. Daarbij sluit het een het ander niet uit: ze kunnen én psychiatrisch zijn geweest én transgender. Dit kan Carps beeldvorming sterk gekleurd hebben en verklaart eventueel iets van zijn mening dat er sprake was van 'waanideeën'. Hoe het ook zij, zijn beschouwing geeft een doorkijkje naar hoe medio jaren vijftig door een invloedrijk psychiater en hoogleraar naar het fenomeen werd gekeken. Eugene Carp stond bekend als een freudiaan die grote waarde hechtte aan individueel contact met de patiënt en veel vertrouwen had in psychotherapie. Zijn oproep om oog te hebben voor de lijdende mens was dan ook oprecht. Tegelijkertijd is het helder dat zijn begripskader niet verder ging dan de stoornis 'transvestitisme'. Hij zag niet in dat de publiciteit rond Christine Jorgensen mensen met transgevoelens wakker had geschud,

dat er wellicht een nieuwe uitweg was. Voorlopig zaten transgenders nog stevig vast aan het stempel ‘ernstig gepsychopathiseerd’.⁹

AMERIKAANSE TRANSVROUWEN IN NEDERLAND

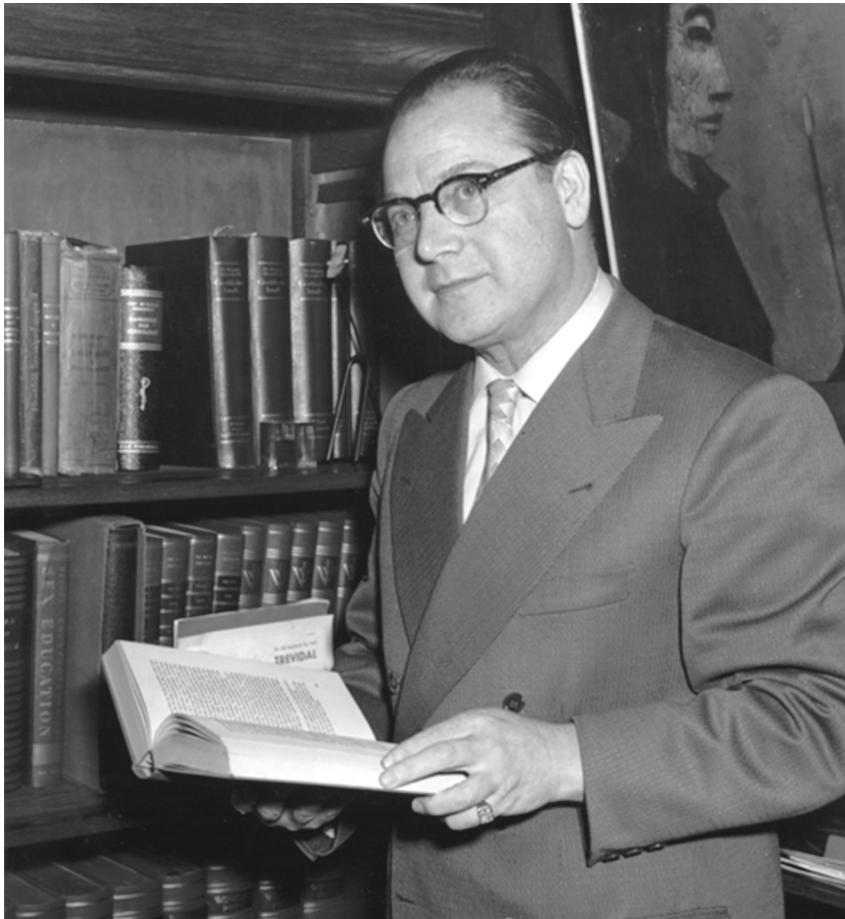
RUIM 1200 MANNEN WILLEN VROUWEN WORDEN

De Deense regering bevindt zich in een delicate positie. Sinds men in Kopenhagen de jonge Amerikaanse soldaat George W. Jorgensen in een charmante jongedame, Christine genaamd, veranderde, hebben zich niet minder dan 1200 tot dusver als mannen bekende mensen uit alle landen ter wereld tot de ‘medische vader’ van Christine Jorgensen gewend, om onder zijn handen eveneens een vrouw te worden. Maar de Deense regering staat een geslachtswijziging slechts in uitzonderingsgevallen toe.¹⁰

22 De operatie van Christine Jorgensen leidde ertoe dat de kliniek van dokter Hamburger in Kopenhagen overstelpt werd met verzoeken van transgenders uit de hele wereld, met name uit Amerika. Dit konden ze niet verwerken en weldra kwam van hogerhand het besluit: transgenders uit het buitenland zijn niet meer welkom. Dus waar dan heen? Christian Hamburger zocht hulp bij zijn internationale collega’s, destijds de deskundigen op het gebied van seksuologie: Hans Giese uit Frankfurt am Main, Harry Benjamin in New York en Coen van Emde Boas, psychiater en seksuoloog uit Amsterdam.

In de jaren vijftig was Coen van Emde Boas de belichaming van de seksuologie in Nederland. Hij was een veelgevraagd spreker en zag als behandelend zenuwarts veel patiënten. In een tijd waarin alles rondom seksualiteit een groot taboe was, speelde hij als progressief, baanbrekend arts een cruciale rol. Hij hield zich bezig met gevoelige kwesties, zoals homoseksualiteit, geboortebeperving en abortus. In zijn praktijk aan huis zag hij mensen met parafilieën of seksuele stoornissen, zoals het toen nog heette. Travestie viel daar ook onder. Van Emde Boas hanteerde aanvankelijk nog het begrip travestieten, maar introduceerde al snel de term ‘transseksisten’, in tegenstelling tot Benjamins ‘transseksuelen’. Hij stelde dat het immers ging om sekse, niet om seksualiteit. Benjamin nam de term niet over omdat hij het ‘a bit of a twister for the American tongue’ vond.¹¹

Harry Benjamin, die voor de oorlog nog bij Magnus Hirschfeld in Berlijn had gewerkt, beschouwde Nederland samen met Denemarken en Zweden

23

Coen van Emde Boas.

als een land met 'more enlightened attitudes in matters of sex'.¹² Dus vroeg hij Van Emde Boas en psychiater F. Hartsuiker uit Haarlem of 'zijn' wanhopige Amerikaanse transvrouwen in Nederland geholpen konden worden. De Nederlanders kwamen overeen dat Harry Benjamin in Amerika een eerste selectie deed en niet meer dan een paar mensen tegelijk zou sturen. Ze moesten lange tijd in Nederland kunnen verblijven, minstens een jaar, en alles zelf betalen. In 1954, 1955 en 1956 ontving Van Emde Boas volgens eigen zeggen vijf Amerikaanse transvrouwen per kwartaal.¹³

Hij en zijn medewerkers zagen elke patiënt dagelijks een of meerdere uren, enkele maanden lang, en onderzochten hen uitvoerig klinisch-psychologisch in zijn praktijk aan huis. De Amerikanen verbleven gezamenlijk